

ТЕОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКОВОЇ ДОМІНАНТИ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Пропонується вивчення теорії термінотворення з погляду триєдності чинників: соціальної, наукової та культурної ("духу народу") парадигм.

The analysis of the theory of formation of the terms is offered from the point of view of unity of three factors: social, scientific and cultural ("of spirit of the people") paradigm.

Оцінюючи на зламі тисячоліть значення діяльності Інституту української наукової мови (далі – ІУНМ) для розвитку сучасного мовознавства, зокрема української теорії термінотворення, ми порушуємо питання про істинність (фактично – життєздатність та ефективність) теорій, їх кількість, реалізованість/нереалізованість, способи реалізації.

У своїх теоретичних доробках провідним напрямком ІУНМ визначає термінотворення на власномовній базі, основою для наукової мови пропонує "народну" (у сучасній термінології – розмовно-побутову) мову, тобто презентує пуристичну тенденцію, з різним ступенем пуризму в окремих авторів¹. Свою теорію ІУНМ підтвердив практичною розробкою інструкцій для збирання та творення термінів, підготовкою численних словників, виступами в пресі не лише з питань наукової мови, але й щодо норм і стилів літературної взагалі.

При зіставленні думок співробітників ІУНМ та окремих вчених, що належали до кола Академії наук, тобто найвищого наукового кола в Україні, спостерігаємо майже виключну однакості щодо обраного напрямку наукового пошуку, сумніви висловлюються юристами, хіміками тощо – не мовознавцями². Орієнтація на народномовну основу в українському термінознавстві має традиційний характер (Левченко М. – Максимович М. – Верхратський І. – Курило О.), хоча існує й протилежна думка (Самійленко В. – Грушевський М. – Єфремов С. – Синявський О.).

Але тут зустрічаємося з парадоксом: у 1928 році, після 7 років публічної роботи ІУНМ, починається фронтальна критика такого

напряму наукової діяльності³. 7 березня 1930 року за ухвалою Президії ВУАН на основі ІУНМ та інших мовознавчих секцій Першого відділу було створено науково-дослідний Інститут мовознавства⁴. Таким чином, фактично ліквідовано ІУНМ та ряд комісій (для складання словника живої мови, історичного словника української мови, етимологічного словника, нормативної граматики, історії української мови, діалектологічна комісія), а разом із тим і сам початковий тип організації наукової роботи в Академії наук⁵.

Розгорнута політика українізації пішла врозрід із планами будівництва радянського мовознавства. Академік В.П. Затонський на січневій сесії Академії наук 1933 року висловився так: «II відділ⁶ треба цілком перебудувати, не можна терпіти підігрівання національної романтики, апологію інтервенції... Історики повинні давати правдиві картини класової боротьби на різних її етапах... Економісти, коли підійдуть по-сучасному, відкриють дійсне обличчя капіталу в буржуазних країнах і в нашому минулому... Лінгвісти повинні допомогти зростанню української мови на основі не старої зашкарублої хуторянської «україніки», тих живих пролетарських колгоспних мас, що творять українську соціальну індустріалізацію. Фольклористи і етнографи поруч із занотуванням та аналізом старовини, яка відходить у минуле, ще більше уваги повинні віддавати тим змінам, що відбуваються тепер у грандіозному процесі переробки людності».⁷

Наступні покоління радянських мовознавців оцінювали теоретичну та практичну роботу, проведену в ІУНМ, послідовно негативно⁸, що створило теперішньому поколінню українських учених підґрунтя для романтичної візії щодо здобутків українського мовознавства 20 – 30-х років.

А питання про те, чому в ІУНМ виникла й обстоювалась не одним поколінням (за віковим параметром) учених саме пуристична теорія наукової мови, чому спочатку вона підтримувалася, а потім була відкинута як "невідповідна часові", як визначити цінність такої теорії у сучасному світі? – так і чекають на пояснення. Це важко пояснити тільки романтичним світоглядом старшого покоління мовознавців, науковою традицією (тоді, чому склалася саме така традиція?), тим більше не можна пояснити "шкідництвом" або зміною політичного устрою (радянська влада поширилася в Україні ще з 1919 року). Так мовознавча теорія неминуче виносить на перетин психології, лінгвістики, естетики, етнографії і потребує

філософського аналізу.

Тому філософія мови п. XX ст. у розумінні частини теорії мови, що розглядає питання побудови та сутності мови у зв'язку з її відношенням до дійсності, суспільства, свідомості⁹ останнім часом опинилася під кутом гострого погляду істориків мовознавства¹⁰. Сучасними лінгвістами широко обговорюється зміна лінгвістичної парадигми у к. XX ст. та пов'язані з нею процеси¹¹. Чиї і які саме думки становили авторитет для мовознавців, які думки визначили стратегічний напрямок розвитку, на чому ґрунтується впливовість таких думок, які обставини сприяли утвердженню і домінуванню певного типу мовознавчих теорій? Як співвідноситься свідоме і несвідоме у науковій творчості? І, нарешті, чому сталася криза у розвитку мовознавства на початку XX ст. та яким чином змінилися покоління наукових "авторитетів" у 30 – 40-х рр. – чого тут було більше, – науки чи політики?

На нашу думку, треба говорити про зміну лінгвістичних парадигм на терені Радянського союзу також у період 20 – 40-х рр. XX ст. (із різним часовим обмеженням для певних народів). Українську теорію творення наукової мови, вироблену в ІУНМ на початку XX ст., таким чином, необхідно аналізувати у трьох взаємопов'язаних аспектах:

- з погляду особливостей становлення літературних мов у період національного державотворення ("соціальна парадигма"). Період II п. XIX – поч. XX ст. як епоха загального пробудження і самоусвідомлення багатьох народів, у тому числі й українського, не випадково породжує суперечливість у оцінці значення наукової спадщини. Історія сучасних націй свідчить, що в національних рухах мовне питання завжди посідає важливе місце. Оскільки сутність національної мови, її значення в культурному, національному житті визначається її соціальними функціями, то, щоб бути здатною виконати їх, мова повинна мати певний ступінь довершеності як комунікативний засіб. Тому причини, умови і хід формування національної літературної мови слід розглядати не тільки в комунікативному аспекті, але й соціальному¹²;

- щодо виявлення в самому факті існування такої структури як ІУНМ психологічної реакції української нації на сукупність суспільних подій, у тому числі у сфері мовотворення, – переживань, що супроводжують розгортання в часі й у просторі історичний процес ("культурна парадигма"): "Кожний історично утворений

колектив – народ, клас, союз, місто, селище і т.д., – *по-своєму* сприймає, уявляє, оцінює, любить і ненавидить об'єктивно сьогочасну обстановку, умови свого буття, саме це буття – і саме в цьому його відношенні до всього, що об'єктивно існує, виражається його "дух", або "душа", або "характер", у реальному сенсі"¹³;

• виявлення впливу парадигми наукового світогляду¹⁴ на загальний напрямок розвитку наукових теорій ("наукова парадигма"): "Аналіз, що здійснюється людиною, обмежується можливостями, намірами й поглядами людини. При різних можливостях, намірах і поглядах *результати аналізу будуть відрізнятися не тільки ступенем деталізації, а й самими виділеними частинами* [Прим. – Виділення наше. – С.Т.]"¹⁵.

Сукупність трьох визначених складників – соціо-культурна парадигма, науковий світогляд та "дух народу" як етнопсихологічний компонент його історії складають *концепт етнопсихологічної наукової домінанти* (за аналогією до "етномовної лексичної домінанти"¹⁶ С.М. Толстої).

Спроба схарактеризувати обставини, що детермінували появу, діяльність та реформування ІУНМ з погляду еволюції цього концепту дозволить відповісти на два важливі для наступного розвитку теорії наукової мови питання: 1) в чому полягає феномен впливу ІУНМ на розвитку української науки про мову та самої української мови, 2) яку цінність для сучасного термінотворення становить науковий доробок ІУНМ.

¹Солодкіна Т.В. Лексикографічна практика 20 – 30 рр. ХХ ст. і діяльність Інституту української наукової мови // Актуальні питання української лінгвістики: теорія і практика. – Вип. 1. – К., – 2000; ²Жовтобрюх М.А. Нарис історії радянського мовознавства. (1918 – 1941). – К., 1991 – С. 112, 120; ³Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук. (Нарис історії.) – Ч. 1-2. – Мюнхен, 1955, 1958. – С. 103; ⁴Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття. (1900 – 1941). Стан і статус. – Без м. в., Сучасність, 1987. – С. 188; Історія Академії наук України. 1918 – 1993. – К., 1994. – С. 278; ⁵Вісті Всеукраїнської АН. –1930. – №2. – С. 1 – 2; ⁶На той час Історико-філологічного відділу не існувало, він був об'єднаний із соціально-економічним за рішенням сесії Ради ВУАН у липні 1930 року, структура Академії складалася з двох відділів: Природничо-технічного та Соціально-економічного; ⁷Затонський В.Н., Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму. – К., 1934. – С. 45; ⁸Ткаченко Г. Перебудувати мовознавчу роботу ВУАН // Вісті

ВУАН. – 1930. – №4. – С. 11 – 20; Фінкель О.М. Термінологічне шкідництво і його теоретичне коріння // Мовознавство. – 1934. – № 2. – С. 63 – 81; Матвієнко О. Стилiстичні паралелі. (Проти пуризму). – Х., 1932; Каганович Н. Про українські словники // Прапор марксизму. – 1930. – № 3. – С. 123 – 126; Горещкий П.Й. Історія української лексикографії. – К., 1963; Зайцева Т.В. 40 років радянської лексикографії. // Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років. – К., 1957. – С. 93 – 122; Жовтобрюх М.А. Вказ. праця; ⁹Романенко А.П. Советская философия языка: Е.Д. Поливанов – Н.Я. Марр // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 110 – 122 – С. 110.; ¹⁰Романенко А.П. Типы советской культуры и язык // Вопросы стилистики. – Вып. 27. – Саратов, 1999; Алпатов В.М. Книга «Марксизм и философия языка» и история языкознания // Вопросы языкознания. – 1995. – №5 та ін.; ¹¹Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во II пол. XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995; Рудяков А.Н. Лингвистический функционализм и функциональная семантика. – Симферополь, 1998; Космеда Т.А., Гажева І.Д. Аспекти й методика вивчення слова у контексті зміни лінгвістичної парадигми // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 36 – 46; Алпатов В.М. Предварительные итоги лингвистики XX века // Вестник Моск. ун-та. – 1995. – № 5. – С. 83, 87 та ін.; ¹²Базиев А.Т., Исаев М.И. Язык и нация. – М., 1973. – С. 78-79; Емсиханов Т. Соотношение национальной и языковой консолидации: Автореф. на соиск. уч. степ. канд. филос. наук. – Алма-Ата, 1974; Іванишин В. Мова і нація. – Львів, 1992; ¹³Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию // Сочинения. – М., 1989. – С. 475 – 574, 479; ¹⁴Проблема порушена в попередній статті: Солодкіна Т.В. Епістемологічні питання формування української теорії термінотворення // Актуальні питання української лінгвістики: теорія і практика. – К., 2001. – Вип. III; ¹⁵Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. – 1981. – Вып. 10. – С. 359; ¹⁶За А. Вежбицькою концепт розглядається як комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет.

Вакульчук С.П., пошукувач.

МОРФОЛОГІЧНІ ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ В МОВОТВОРЧОСТІ Б.ЛЕПКОГО

Стаття присвячена аналізу діалектної специфіки літературного тексту Б.Лепкого.

The article is dedicated to the analysis of dialect specificity of the literary text of B. Lepkyj.

Літературна мова завжди виростає на основі розмовної мови